

Mit kezd ma Európa a felsőoktatás szociális kérdéseivel?

■ Martin Unger osztrák szociológus, a Eurostudent V. felmérés ausztriai főmunkatársa. Bécsben hallgatott szociológiát, majd posztgraduális egyetemi képzésben vett részt az IHS-ben (Institut für Höhere Studien). Egyetemistaként elemzéseket készített az egyetemekről, a hallgatók szociális helyzetéről, stb. a Szövetségi Oktatási, Tudományos és Kulturális Minisztériumnak. Később a felsőoktatás-kutatás területén végzett projektekbe kapcsolódott be az osztrák Egyetemközi Interdiszciplináris Kutatások Intézetében (IFF), 1998 óta pedig részt vesz az IHS projektjeiben is. 2004 és 2014 között tanársegéd a Bécsi Közgazdaságtudományi Egyetemen, 2006 óta a Bécsi Egyetem oktatója. 2014-ben beválasztották a Felsőoktatás-kutató Társaság igazgatóságába. Fő kutatási területei: Esélyegyenlőség az oktatásban, különös tekintettel a felsőoktatásra – hallgatók társadalmi helyzete, bevándorló háttérrel rendelkező hallgatók, fogyatékkal élő vagy egészségügyi szempontból hátrányos helyzetű hallgatók, frissdiplomások munkaerőpiaci helyzete; az egyetemek finanszírozása, regionális hatásai, aktuális felsőoktatási reformok Európában; online kutatások. ■

Martin Unger

Felsőoktatási Műhely: *Miért került előtérbe Európában a felsőoktatás „szociális dimenziója”? Milyen külső okok és milyen szervezetek munkája, tevékenysége járult hozzá a kérdés fontossá válásához?*

Martin Unger: A szociális dimenzióval kapcsolatos diskurzusok alapvetően két pilléren nyugszanak: társadalmi igazságosság és gazdasági teljesítmény bázisán. Az oktatási rendszer és a társadalmi igazságosság kapcsolata a 60-as, 70-es évek Nyugat-Európájának még egyik alapkérdése volt, ám a képzési expanzió elhitette a társadalommal, hogy a probléma megoldásra talált és a (felsőfokú) képzési hozzáférést immár egyenlő esélyek jellemzik.

Az elmúlt évtizedben azonban ennek cáfolatára egyre több empirikus bizonyíték született (köztük a PISA kutatásban hangsúlyozott adatok), melyek egyben vissza is emelték a kérdést a tudományos köztudatba. Az expanzió fő forrását kezdetben a felsőoktatás bázisát adó férfiak társadalmi csoportjaiból származó nők jelentették. Emellett azonban olyan új társadalmi csoportok is megjelentek a felsőoktatásban, mint a speciális igényű, a migráns háttérű vagy a regionális perifériákról származó hallgatók. Meglátásom szerint Kelet-Közép-Európa országai az 1990-es évektől kezdődően hozzáférés tekintetében alapvetően (ha nem teljesen) meritokratikus elvet követtek, miközben egyre tisztábban látják azt is, hogy a teljesítmény korántsem független a társadalmi háttértől. A társadalmi igazságosság kérdésköre ennél fogva mind Kelet-, mind Nyugat-Európában előtérbe került. Nemzetközi szervezeti szinten az ESU (European Students' Union) számít a téma fontos képviselőjének.

Mindeközben a szociális dimenzió előtérbe kerülésének másik pilléréként a gazdasági érvek is egyre nagyobb súllyal jelentek meg. Az okok itt is erősen demográfiai jellegűek: miközben az európai munkaképes korú populáció csökken, a világ más országaival folytatott verseny egyre inkább a tudáson alapul, melynek következtében a „no talent left behind” vagyis a „minden tehetségre szükség van” jelszó egyre inkább hangot kaphatott. Ebben az irányba például az Európa Tanács (European Commission) tesz fontos lépéseket.

FeMű: *Hogyan tud hozzájárulni a szociális dimenzió ismerete a felsőoktatás sikeresebb működtetéséhez, az intézményi hatékonyság növekedéséhez?*

M.U.: Az (állami) felsőoktatási intézmények autonómiájának növekedése gyakran

az állami finanszírozás új típusú szabályozásával jár együtt, nevezetesen a teljesítési megállapodások számának és az indikátor alapú finanszírozás súlyának növekedésével. Számos esetben a hozzáférés szélesítése az állam és a felsőoktatási intézmény közti teljesítési megállapodás részét képezi, máskor – hallgatói létszám alapú finanszírozás esetén – kimeneti mutatóként szolgál. Ezekben az esetekben a rendszer működését közvetlenül is hatékonyabbá teszi a szociális dimenzió figyelembe vétele mind a hozzáférés, mind a tanulmányok tényleges befejezése kapcsán. Társadalmi szempontból sem hatékony a tehetségesek előtt elzárni a tanulás vagy a végzettség megszerzésének útját, de a magas lemorzsolódási arányok (különösen a szociális helyzetből eredő lemorzsolódás) a felsőoktatásba befektetett közpénz nem megfelelő felhasználásaként is értelmezhető.

FeMű: *Milyen hasznuk lehet az intézményi menedzsmenteknek, a felsőoktatási tervezéssel foglalkozó szervezeteknek, szakembereknek a felsőoktatás szociális dimenziójának megismeréséből?*

M.U.: Azzal, hogy a felsőoktatás finanszírozásában erősödik a kimeneti mutatók és a társadalmi szempontok szerepe, a legtöbb érintett számára közvetlenül is manifesztálódnak ezek az előnyök. A mai társadalmakban ugyanakkor az egyenlőtlenség növekedése általános tendencia mind az egyes országok között, mind nemzeti szinten. Márpedig a nagy egyenlőtlenség soha nem a stabil és fenntartható társadalom irányába mutat. Ennek következtében az egyenlőtlenségek csökkentése nem csak a közvetlenül érintettek, hanem az egész társadalom érdeke is.

FeMű: *Hogyan látja az esélyek, esélykülönbségek alakulását az európai felsőoktatásban a bejutás, a hozzáférés terén?*

M.U.: Az 1960-tól kezdődő tendenciákat a fentiekben említettem már, ezért most egy másik szempontra világítanék rá. Az európai felsőoktatásban – különösen Kelet-Európában, de Dél- és Nyugat-Európában is – jelentős nyitás ment végbe 1990 után. Ez az expanzió együtt járt a rendszer diverzifikálásával. Mindez számos dimenzióban tetten érhető: az állami/magán intézmények kettősségében (utóbbi különösen jellemzi Kelet-Európát); az államilag finanszírozott/önköltséges képzési helyek arányában (mely szintén kelet-európai sajátosság); a gyakorlati jellegű felsőfokú oktatást nyújtó intézmények arányának növekedésében; a rövid képzési ciklusú programok megjelenésében; nem is említve a különböző szintű képzések – Bachelor, Master és PhD kurzusok – indulását. Mindezek a folyamatok a hozzáférési egyenlőtlenségek új dimenzióit nyitják meg.

Vajon a felsőoktatás nem termel-e új, egymástól eltérő származási, intézményi és tanulmányi háttérű emberekből álló osztályokat? A válasz korántsem egyértelmű. A rövidebb ciklusú, gyakorlati jellegű programok például gyakran vonzóbbak az alacsonyabb státuszú hallgatók számára. Ezt értelmezhetjük úgy is, hogy ezen programok indulásával olyan társadalmi csoportok kaptak esélyt a felsőoktatási hozzáférésre, melyek előtt a hagyományos egyetemi formában – a szélesedő hozzáférés ellenére – sem vált volna nyitottá; de úgy is, hogy e programok egy új, alacsonyabb státuszú diplomás osztály tagjait termelik ki.

Mi a helyzet e tekintetben a BA/MA/PhD átmenettel? Vajon a hallgatók különböző csoportjait jellemezhetjük a továbblépés eltérő esélyével? Számos országban például a nők felsőoktatási részvétele nagyobb arányú a férfiakénál. Amellett azonban, hogy valóban több nő szerez Bachelor diplomát, mint ahány férfi, a Master programokon

a nők aránya már lecsökken. Hasonló példaként említhetném a migráns hallgatók eltérő lemorzsolódási esélyét is. Számolhatunk a technológiai fejlődés hatásaival is. Kérdés, hogy az új technológiák – így például az online kurzusok – tekinthetők-e hozzáférési esélyt növelő tényezőnek a speciális igényű vagy kedvezőtlen regionális háttérű csoportok esetében. A technológiai fejlődés ez esetben is egyaránt erősíti a hozzáférés egyenlőbbé válása mellett a hallgatók közti különbségeket is.

FeMű: *Milyen eszközökkel közelíthet a rendszer az esélyegyenlőség felé? Hogyan függ össze a felsőoktatási (bejutáshoz, belső rétegződéshez kapcsolódó) egyenlőtlenség az oktatás más szintjeinek egyenlőtlenségi viszonyaival? Egyáltalán kezelhető-e a felsőoktatás elkülönítve e tekintetben?*

M.U.: Legelőször is azt kell pontosan látnunk, hogy a felsőoktatási hozzáférésről nem beszélhetünk anélkül, hogy gondolkodásunkat ne a közoktatástól, sőt az óvodától, mint meghatározó tényezőktől indítanánk. Ami ezeken a szinteken elmarad, az a felsőoktatásban aligha – vagy legalábbis csak hatalmas költségek árán – korrigálható. A közoktatás és esélyegyenlőség összefüggéseiről számos OECD mérésből tájékozódhatunk. Annak, hogy e téren a felsőoktatásban változás következzen be, két eszköze lehet: anyagi és törvényi. Ha a felsőoktatás finanszírozásába beépítenék a szociális dimenziót, annak hamar látnánk az eredményét. Ha az intézményeket törvény köteleznék a nagyobb arányú női foglalkoztatásra a professzori karon belül, az ugyancsak hamar előidézne a változást.

Ettől eltekintve persze van számos egyszerű és nem is különösebben drága eszköze is az esélyegyenlőség elősegítésének. A hasonló háttérű hallgatók networkbe szerveződése nagy segítséget jelenthet a közös élethelyzet

megélésében, a hasonló problémák kezelésében. A csoportba szerveződés a speciális igényű hallgatók közt is számos akadály legyőzésében lehet hasznos segítség. Jók a tapasztalatok a mentorrendszerek, tanulótársi támogatás kapcsán is. Nagyon fontos itt azt is számításba vennünk, hogy a különböző szociodemográfiai háttérű hallgatók képzési rendszerről alkotott tudása is nagyban eltér aszerint, hogy családjuk, társas környezetük milyen ismeretekkel tudta őket felruházni. E „bennfentes” ismeretek akár olyan triviálisak is lehetnek, mint felsőoktatásban használatos rövidítések használata, vagy akár az előadás és szeminárium közti különbségtétel. Emellett a magasabb státuszú családokból érkező hallgatók tanulmányi nehézségek esetén többnyire több támogatást kapnak a környezetüktől. A kedvezőtlenebb háttérrel rendelkezők gyakrabban maradnak egyedül ezekkel a problémákkal. A (potenciális) hallgatóknak nyújtott információs és tanácsadói szolgáltatások, rendszerek ezeket a kezdeti különbségeket tudják némileg kiegyensúlyozni.

FeMű: *A Bologna-folyamat révén mozgult, mozdulhat-e az esélyegyenlőség felé a rendszer?*

M.U.: A Bologna-folyamat az abban részt vevő országok felsőoktatási rendszerük harmonizálása érdekében kötött önkéntes szövetsége. Mint folyamat tehát nem tekinthető intézménynek, ennél fogva – például az EU-val ellentétben – intézményes hatalommal sem rendelkezik. Nemzetközileg elfogadott reformjainak minden, a csatlakozott országokban bevezetett vagy negligált megvalósítása tehát az egyes államok hajlandóságának függvénye. A részt vevő országok elkötelezettsége pedig nem csak államonként, hanem időben is változik. Ennek megfelelően hullámzó a szociális dimenzió fontossága

is a Bologna-folyamaton belül, melynek során a kezdeti erős tematizálódás és az erre épített konkrét cselekvési tervek idővel elhalványultak és épp mostanában erősödnek újjá.

Jelenleg komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy a soron következő – 2015 májusi – miniszteri csúcstalálkozón szülessen egy határozottabb akcióterv a szociális dimenzió kapcsán. De itt megint csak hangsúlyoznom kell az egyes országok elkötelezettségének döntő szerepét a tényleges implementációban. Összességében azért az látszik, hogy a szociális dimenziót az elmúlt évtizedben a Bologna-folyamat magas prioritásúként tartotta napirenden, sikeresen előmozdítva ezáltal néhány ország reformterkvését. A hallgatói mobilitás pedig, mint a Bologna-folyamat fontos kérdése szintén terepet nyújtott a szociális kérdések tárgyalásának. Jól leképezi például a kedvezőbb és kedvezőtlenebb gazdasági helyzetű országok közti különbségeket. Utóbbi egyébként relatíve elhanyagolt témája az EU-s diskurzusnak.

FeMű: *Hogy látja a nemzetközi hallgatói mobilitás szerepét? Csökkenti az esélykülönbségeket vagy épp felerősíti azokat az eltérő mértékű (társadalmi háttér szerint változó) hozzáférés révén?*

M.U.: A hallgatói mobilitásnak két típusa van: a rövid ciklusú (jellemzően egy-két szemeszter időtartamú) kreditmobilitás és a hosszú távú fokozatszerzési mobilitás (melynek során a teljes képzési ciklus külföldön zajlik). A hozzáférés mindkét típus esetében kritikus kérdés lehet, bár a fokozatszerzési mobilitás esetében lényegesen nagyobb a társadalmi háttér szerepe. Ez ugyanis alapvetően finanszírozási probléma: ki engedheti meg magának a külföldi tanulmányokat? A német hallgatók esetében például az Ausztriában tanulók kétszer akkora gyakorisággal származnak magasabb

társadalmi státuszú családokból, mint a Németországban felsőoktatásba járó németek. Mindezt úgy, hogy európai szinten még e két ország közt a legkönnyebb (a közös nyelv és nyitott osztrák képzési rendszer miatt) és – főként a kis távolságok miatt – a legolcsóbb a mobilitás. Ráadásul, ha már mobilitásról beszélünk, számba kell vennünk az idősebb hallgatói korosztályok esélyeit is. Márpedig ők nagyobb arányban dolgoznak tanulmányaik mellett, nagyobb valószínűséggel van saját lakásuk és alapítottak már saját családot is. A mobilitás vállalása emiatt számukra a lakás és munka feladását, családjuk magára hagyását is jelentheti.

Átfogó szempontból a mobilitás csökkentheti az egyenlőtlenséget a Bologna-tag államok és régiók között. Részletesebben szemlélve ugyanezt azonban jól látszik, hogy a mobil hallgatók közt kisebb arányt képviselnek a felsőoktatásban alulreprezentált társadalmi csoportok tagjai, mint a teljes hallgatói populációban. Sokak számára a mobilitás ugyanis szinte lehetetlen. Mindeközben épp a hátrányosabb helyzetű hallgatók csoportjában váltak egyre népszerűbbé a nemzetközi gyakornoki programok (internship), melyek egy teljes külföldön töltött szemeszter helyett rövidebb és olcsóbb lehetőséget jelentenek. Persze ez is a hallgatók újabb tagolódását jelenti.

FeMű: *Jelenleg az Eurostudent mellett vannak-e más uniós projektek, melyek az esélyegyenlőség kérdését célozzák? Van-e erre igény?*

M.U.: E kérdésben nemcsak az elfogultságom, de a meggyőződésem is rendkívül

erős: nagy szükség van kutatásokra. Egyrészt azért, mert a rendelkezésre álló adatok számos országban még nem teszik lehetővé a szociális dimenzió megfelelő mérését. Például ha a nemi arányokat csak a teljes rendszer szintjén nézzük, a legtöbb országban viszonylag kiegyensúlyozott képet kapunk, ami a problémát megoldottnak mutatja. Elfedi viszont azt a tényt, hogy a nők és a férfiak más-más intézményeket és képzéseket preferálnak. Az adatok mélyén azonban egyre több különbséget azonosíthatunk. És a változások épp ezeken a mélyebb szinteken szükségesek. Az egész rendszert tekintve gyakran marad rejtve a reformok iránti igény. Ha komolyan vesszük a Bologna-folyamat szociális dimenzióra vonatkozó definícióját – miszerint a hallgatói populáció megoszlásának a társadalom teljes megoszlásához kell közelítenie –, még például a különböző etnikai, vallási háttérű vagy szexuális orientációjú csoportok vonatkozásában hosszú út áll előttünk.

Még egy fontos észrevétel. A szociális dimenziót vagy a hallgatói populáció heterogenitását a beavatkozások minden szintjén meghatározó szempontként kell tekintenünk. Ennélfogva szembesülnünk kell ennek hiányával például a finanszírozási rendszerek vagy minőségbiztosítási mechanizmusok hallgatói populációra gyakorolt hatásáról szóló kutatásokban. A szociális dimenzió komolyan vétele lényegesen több, mint a hozzáférés elősegítése és hallgatói támogató rendszerek működtetése.

Készítette: Kiss László és Veroszta Zsuzsanna

„Stairway to Heaven” (Seville)